

INTRODUCCIÓ

Aquesta introducció està estructurada en quatre seccions, amb el propòsit de contextualitzar el nostre estudi des de diferents punts de vista. Concretament, la primera part pretén mostrar el marc historiogràfic dins del qual s'inscriu l'obra, així com l'abast i els límits de la recerca que hem dut a terme sobre la qüestió del deute públic a Catalunya durant els segles baixmedievals. En segon lloc, realitzem un esbós de la vila escollida com objecte d'estudi, Cervera, per tal de conèixer mínimament quina fou la seva evolució física, demogràfica, econòmica, social i política en el decurs del període esmentat. En tercer lloc, considerant l'estreta relació que manté amb el tema de l'endeutament, repassem quines foren les principals fites en el procés de construcció i consolidació del sistema fiscal municipal. I, per últim, presentem de forma molt sumària quin és el contingut del llibre, que –tal com es desprèn del seu títol– gira entorn a les vicissituds de la gestió del feixuc deute contret pel municipi cerverí o, dit en altres paraules, a les diferents iniciatives adoptades per les autoritats locals en aquest àmbit de les finances per tal d'evitar *que la vila no vage a perdició*.

El marc historiogràfic i metodològic

Com és sabut, durant els darrers decennis el tema de les finances municipals (i públiques, en general) a l'època medieval ha experimentat un important auge a tot Europa com a conseqüència, en part, de l'interès que va despertar la qüestió de l'origen de l'Estat modern¹. En el cas de la Corona

¹ Sobre aquesta qüestió, des del punt de vista de la fiscalitat i les finances, constitueixen obres de referència: J.P. GENET- M. LE MENÉ (eds.), *Genèse de l'Etat moderne. Prélèvements et redistribution*, CNRS, Paris, 1987; R. BONNEY (ed.), *Economic systems and State Finance in the Modern State in Europe (13th-18th Century)*, Oxford, 1994; R. BONNEY (ed.), *The rise of the Fiscal State in Europe, c. 1200-1815*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

d’Aragó, especialment fructífers han estat els últims quinze anys, tal com pot veure’s, per exemple, en les nombroses síntesis aparegudes sobre els diferents territoris que integraven l’antiga confederació². Catalunya no és cap excepció i, després de la pionera contribució realitzada l’any 1964 (i revisada el 1982) per J.M. Font Rius, les finances municipals han estat objecte de nombrosos estudis, que hom també pot trobar recollits en diverses reflexions de conjunt³.

² Pel cas d’Aragó, destaquen dos treballs de M. Isabel FALCÓN, *El sistema fiscal de los municipios aragoneses*, dins M. SÁNCHEZ- A. FURIÓ (eds.), *Actes del Col·loqui “Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana”*, Institut d’Estudis Ilerdencs, Lleida, 1997, pp. 191-218; *Finanzas y fiscalidad de ciudades, villas y comunidades de aldeas aragonesas*, dins *Finanzas y fiscalidad municipal. V Congreso de Estudios Medievales*, Fundación Sánchez Albornoz, León, 1997, pp. 241-273. Pel que fa a Mallorca, cal posar de relleu els treballs de Pau CATEURA, *Fiscalidad real y municipal en la Mallorca del siglo XIV*, “Anuario de Estudios Medievales”, 22 (1992), pp. 443-462; *La “Ciutat de Mallorques” y las villas mallorquinas: presión fiscal y conflictos sociales*, dins *Finanzas y fiscalidad municipal...*, pp. 275-300; *El regne esvàit: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca 1300-1335)*, El Tall editorial, Palma de Mallorca, 1998; *Naissance et premiers développements de la fiscalité dans les royaume de Majorque (1320-1335)*, dins D. MENJOT- M. SÁNCHEZ (coord.), *La fiscalité des villes au Moyen Âge (Occident méditerranéen). 2. Les systèmes fiscaux*, Ed. Privat, Toulouse, 1999, pp. 41-55; *La trentena esgarriadora: guerra i fiscalitat (el regne de Mallorca, 1330-1357)*, El Tall editorial, Palma de Mallorca, 2000; *Fiscalidad en el reino de Mallorca (1300-1360)*, dins XVII Congrès d’Història de la Corona d’Aragó. *El món urbà a la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta*, vol. III, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, pp. 175-188; *Sociedad y sistema fiscal del reino de Mallorca (1360-1400)*, El Tall editorial, Palma de Mallorca, 2003. I, finalment, per l’antic regne de València, vegeu els estudis de: Antonio J. MIRA- Pau VICIANO, *La construcció d’un sistema fiscal: municipis i impost al País Valencià (segles XIII-XIV)*, “Revista d’Història Medieval”, 7 (1996), pp. 135-148; Antonio J. MIRA, *Las finanzas del municipio. Gestión económica y poder local. Sueca (s. XV-XVI)*, Diputació de València, València, 1997, pp. 17-69; José HINOJOSA, *Finanzas y fiscalidad de la ciudades valencianas*, dins *Finanzas y fiscalidad municipal...*, pp. 303-325.

³ Com hem dit, la primera aproximació a la fiscalitat municipal a Catalunya fou realitzada per: Josep M. FONT RIUS, *Órganos y funcionarios de la administración económica en las principales localidades de Cataluña*, dins *Finances et comptabilités urbaines du XIII au XVI. Actes du colloque internationale de Blanckeburge*, Pro Civitate, Bruselas, 1964, pp. 257-278; *La administración financiera en los municipios medievales catalanes*, dins *Historia de la Hacienda española (épocas antigua y medieval). Homenaje al Prof. García de Valdeavellano*, Instituto de Estudios Fiscales, Madrid, 1982, pp. 193-231. Posteriorment, van aparèixer els següents estudis de conjunt: Max TURULL, *Finances i fiscalitat municipals a Catalunya durant la Baixa Edat Mitjana*, “L’Avenç”, 139 (1990), pp. 60-65; Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d’Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Eumo Editorial-Universitat de Girona, Vic, 1995; Max TURULL, *Fiscalitat a l’època medieval*, dins *Actes del III Congrés Internacional d’Història Local de Catalunya. Funcionament de les finances locals al llarg de la història*, L’Avenç, Barcelona, 1996, pp. 23-55; Pere ORTÍ, Manuel SÁNCHEZ i Max TURULL, *La gènesis de la fiscalidad municipal en Cataluña*, “Revista d’Història Medieval”, 7 (1996), pp. 115-134; Manuel SÁNCHEZ, *Fiscalidad y finanzas municipales en la ciudades y villas reales de Cataluña*, dins *Finanzas y fiscalidad municipal...*, p. 209-238. Val a dir, però, que aquestes síntesis no inclouen alguns dels estudis més recents, entre els quals cal destacar especialment els llibres de Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, CSIC, Barcelona, 2000; i de Jordi MORELLÓ, *Fiscalitat i deute públic en dues viles del Camp de Tarragona. Reus i Valls, segles XIV-XV*, CSIC, Barcelona, 2001.

Doncs bé, a l'ombra d'aquesta fecunda línia de recerca ha anat creixent l'interès per una qüestió cabdal per la història política, econòmica i social de Catalunya (i de la Corona d'Aragó) durant els segles baix-medievals: el deute públic⁴. Efectivament, durant els últims anys, els historiadors de la hisenda local han començat a aprofundir en l'estudi d'aquest transcendental fenomen i, el que és més important, progressivament s'ha anat superant aquella visió tradicional que, de forma una mica reduccionista, únicament considerava l'endeutament municipal des d'una perspectiva negativa. De tothom és coneguda la hipòtesi sobre l'asfixia de les finances locals com a conseqüència de l'emissió de rendes perpètuas o vitalícies (censals morts i violaris), que va obligar a les autoritats municipals a reduir el nivell d'inversió en l'àmbit comunitari i va propiciar l'increment de l'esperit rendista dels sectors econòmicament més emprenedors de la societat catalana, amb els consegüents efectes que tot això va tenir per l'economia del país⁵.

Sense negar els efectes perniciosos que, en molts casos, va tenir l'endeutament a llarg termini, les recents aproximacions al tema matisen aquesta imatge i adverteixen que ens trobem davant d'una qüestió molt més complexa del què habitualment se'ns ha volgut presentar. Així, per exemple, aquests estudis mostren que, des dels seus orígens, els municipis habitualment empraren diferents formes de crèdit a curt termini, com ara préstecs forçosos o manlleus usuraris, per fer front a les necessitats urgents de la comunitat. Des de mitjan s. XIV, però, l'increment de la quantia i la freqüència de les demandes de la Corona van obligar a les autoritats locals a recórrer a un procediment molt menys impopular i onerós, com era la venda de censals morts i violaris. Mercès a l'emissió de rendes, els municipis foren capaços de proporcionar una immensa quantitat de numerari a la monarquia que, d'aquesta manera, va poder finançar una guerra cada cop més costosa, així com la progressiva construcció de l'aparell burocrà-

⁴ De fet, la darrera síntesi general sobre finances municipals a la Corona d'Aragó pivota sobre l'endeutament: Antoni FURIÓ, *Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón*, "Edad Media. Revista de Historia", 2 (1999), pp. 35-79. D'aquest autor vegeu també un altre estudi molt més recent, que té com a objecte l'endeutament municipal a nivell europeu: *La dette dans les dépenses municipales*, dins D. MENJOT- M. SÁNCHEZ (coord.), *La fiscalité des villes au Moyen Âge (Occident méditerranéen)*. 3. *La redistribution de l'impôt*, Ed. Privat, Toulouse, 2002, pp. 321-350.

⁵ A. FURIÓ, *Deuda pública...*, pp. 39-40.

tic de l'estat. Per tant, fou gràcies a l'endeutament municipal que van començar a bastir-se noves estructures polítiques a Catalunya i a la Corona d'Aragó, alhora que es consolidava l'autonomia institucional de les seves corporacions locals, especialment d'aquelles que pertanyien al domini reial. Efectivament, a canvi dels donatius al rei, les autoritats municipals aconseguiren nombrosos privilegis, entre els quals, la prerrogativa de recaptar impostos indirectes (*imposicions*) sobre les transaccions comercials i el consum de productes bàsics. Aquesta exacció, habitualment assignada al finançament del deute, se sumava a l'impost directe (derrames o talles) que tradicionalment havien recaptat els consistoris i, juntament amb el propi crèdit, esdevenia el tercer pilar de la hisenda municipal. Així doncs, una altra conseqüència de l'endeutament fou el desenvolupament de les finances locals, que feren un nou pas endavant amb la creació d'administracions especialitzades en gestionar el pagament dels interessos i l'amortització de les rendes venudes per la universitat.

Ara bé, al costat de tots aquests progressos, també cal reconèixer que les contínues demandes reials donaren lloc a un deute a llarg termini pràcticament irredimible, que encara va incrementar-se més com a conseqüència de la venda de rendes per subvenir a altres necessitats de la comunitat. Per aquesta raó, des de la fi del s. XIV, molts municipis van començar a tenir dificultats importants per fer front a l'enorme càrrega del deute censal que, en molts casos, absorbia la meitat o les tres quartes parts dels recursos municipals. En aquestes circumstàncies, els regidors van veure's obligats a incrementar de forma considerable la pressió fiscal sobre els contribuents, ja fos a través dels impostos existents o de la creació de noves exaccions, com ara els impostos sobre la renda (*onzens* i similars). Així mateix, assistim a veritables (i, de vegades, desesperades) polítiques de sanejament del deute, que fonamentalment passaven per reduir el volum de les pensions satisfetes pel municipi mitjançant l'emissió de rendes a baix interès o la negociació de reduccions generals amb els creditors censalistes. Un grup social, aquest últim, que inicialment estava constituït, en la seva major part, per membres del patriciat local, màxim beneficiari de l'endeutament municipal, però que amb el temps esdevingué un cos molt més heterogeni, que abraçava gairebé tot l'espectre social. Tot això, sense oblidar que la procedència geogràfica d'aquests creditors testimonia l'aparició d'una veritable xarxa jeràrquica del deute amb Barcelona, València, Saragossa i altres capitals regionals al capdamunt.

A grans trets, aquesta és la perspectiva que actualment ofereixen els estudis sobre l'esmentada evolució de l'endeutament municipal a

Catalunya i a d'altres territoris de la Corona d'Aragó⁶. Com hem dit, aquestes contribucions enriqueixen la visió que tradicionalment venia oferint la historiografia del nostre país sobre el deute, considerat simplement com un element inherent a la crisi econòmica del Principat durant l'època baixmedieval. Ara bé, malgrat els evidents progressos realitzats en el coneixement de la hisenda local, cal advertir que encara ens trobem en un estadi massa incipient per valorar, en tota la seva magnitud, les repercussions econòmiques, polítiques i socials que va tenir l'endeutament públic, sobretot considerant l'existència d'una enorme massa documental d'extraordinària riquesa i qualitat que pràcticament roman inèdita. En efecte, arreu de Catalunya, existeixen arxius locals que custodien pergamins, llibres d'actes municipals, comptes de tresoreria o *clavaria*, capbreus de censals, registres d'*èpoques*, correspondència, fons notariais, etc.. Sense oblidar les possibilitats que ofereix per l'estudi de les finances públiques, incloent-hi el deute, l'inesgotable pou de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, especialment els registres de la Cancelleria i del Reial Patrimoni.

Així ho considera M. Sánchez, autor de la darrera síntesi sobre el deute públic a Catalunya i a la Corona d'Aragó, que també afegeix: *toda-vía faltan estudios de cierta profundidad que, trascendiendo las alusiones incidentales (por importantes que sean) al papel representado por la deuda en el marco de la finanzas urbanas, coloquen el tema del endeudamiento público como objeto en sí de la investigación*⁷. Concretament, aquest autor reclama la necessitat de submergir-se en l'abundant documentació conservada per tal d'establir amb més precisió la cronologia de les emissions de rendes municipals, així com les seves principals característiques (volum, causes, interès, creditors, etc.). Tot seguit, caldria aprofundir en l'estudi de la gestió del deute a diferents municipis representatius de les diferents realitats del país, amb l'objectiu de valorar amb més coneixement de causa les repercussions econòmiques, polítiques i socials que van tenir les complexes polítiques de sanejament adoptades per les autoritats locals (noves administracions, emissions a baix interès, increment d'impostos, reduccions generals, fallides, etc.). En aquest mateix

⁶ Sobre l'evolució de l'endeutament municipal (i públic, en general) a la Corona d'Aragó, a banda dels estudis esmentats d'Antoni Furió, vegeu també la recent síntesi de Manuel SÁNCHEZ, *Deuda pública, monarquía y ciudades en los países de la Corona de Aragón (siglos XIV y XV)*, que es troba dins del recull de treballs del mateix autor: *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el s. XIV*, CSIC, Barcelona, 2003, pp. 523-561.

⁷ M. SÁNCHEZ, *Deuda pública, monarquía...*, p. 526.

sentit, una tercera qüestió que s’hauria d’investigar a fons és l’evolució de la composició social i la procedència geogràfica dels censalistes al llarg dels segles XIV i XV. I per últim, entre molts altres aspectes, M. Sánchez considera que la nostra comprensió del fenomen del deute públic a Catalunya i a la Corona d’Aragó s’enriquiria considerablement a través de la comparació amb l’endeutament d’altres ciutats i institucions de l’Europa medieval i moderna⁸.

Davant d’aquest panorama, creiem que resulta plenament justificada l’aparició d’aquest llibre, que, no cal dir-ho, també s’inscriu en la línia de recerca dedicada a les finances municipals al Principat. Concretament, a la vista de les mancances que encara afecten al tema del deute públic, presentem els resultats d’un estudi de cas centrat en una població, Cervera, que ha tingut la sort de conservar un dels principals arxius locals de Catalunya⁹. Com és sabut, aquest nucli urbà ja havia estat objecte d’una aproximació fonamental per la història de les finances i del govern municipals al Principat: la tesi de M. Turull sobre la configuració jurídica del municipi durant el s. XIV¹⁰. No obstant, aquesta obra no esgotava, ni molt menys, l’excepcional fons documental dipositat a l’Arxiu Comarcal de Cervera, el volum i la qualitat del qual són especialment importants pel s. XV. Per aquesta raó, aprofitant la impagable tasca de desbrossament realitzada per Turull, pretenem contribuir al millor coneixement de l’endeutament municipal i concretament volem fer-ho per un període que pateix un important dèficit de treballs pel que fa al cas català: la quinzena centúria¹¹. En efecte, la historiografia del nostre país ha analitzat una mica la gènesi del deute, estretament relacionada amb la fiscalitat reial, durant el s. XIV. Tanmateix, poca cosa sabem sobre la seva evolució posterior, això és, sobre la seva gestió i les repercussions que van tenir les

⁸ *Idem*, pp. 556-557.

⁹ El present llibre constitueix una part de la nostra tesi doctoral: “*Administrar les pecúnies e béns de la universitat*”. *La política fiscal i les estratègies financeres d’un municipi català a la baixa Edat Mitjana*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2004.

¹⁰ Max TURULL RUBINAT, *La configuració jurídica del municipi baix-medieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Fundació Noguera, Barcelona, 1990.

¹¹ Concretament, el nostre estudi abraça des de 1387, inici del regnat de Joan I, a 1516, data de la mort del rei Ferran II. Com veurem, aquesta cronologia té una lògica especial des del punt de vista del deute municipal, ja que fou durant el regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387) quan les massives demandes de la Corona provocaren la consolidació de l’endeutament de la paeria. Posteriorment, les dificultats financeres obligaren a les autoritats locals a restringir l’emissió de rendes i, des de final del s. XIV, la política del municipi va centrar-se bàsicament en la gestió del deute i el sanejament hisendístic.

polítiques de sanejament posades en pràctica per les autoritats municipals al llarg del s. XV¹². A més, considerem que l'elecció de Cervera com a objecte d'estudi pot resultar doblement il·lustrativa a l'hora de mostrar, en tota la seva complexitat, quines foren les estratègies financeres adoptades pels municipis del Principat. I és que, tal com va observar J. Morelló, les viles-mercat catalanes constitueixen un observatori en molts sentits privilegiat, en tant que representatives d'unes finances molt més plurals (i, en alguns aspectes, més sofisticades) que les de la gran ciutat o les dels petits nuclis rurals¹³.

Però abans d'entrar en matèria, volem fer algunes precisions. Quan vàrem iniciar la nostra recerca, davant la magnitud de les fonts conservades a l'ACC (i a l'ACA), immediatament se'ns plantejà una primera disjuntiva: o bé restringíem el nostre estudi en el temps, tendint a l'ideal d'integrar-lo en un context polític, econòmic i social més ampli, alhora que establíem comparacions amb altres ciutats i territoris de la Corona, de la península i d'Europa; o bé optàvem per abraçar la totalitat del s. XV, prioritzant la vessant més institucional del tema, amb el propòsit d'oferir un punt de referència per a l'estudi d'altres municipis

¹² M. SÁNCHEZ, *Deuda pública, monarquía...*, p. 526. Pel que fa a Catalunya, aquesta qüestió solament ha estat tractada en els casos de Tarragona, Manresa, Cardona i, sobretot, Reus i Valls: Josep M. RECASENS, *La ciutat de Tarragona*, vol. II, Ed. Barcino, Barcelona, 1975. pp. 242-258; Francesc CORTIELLA, *Una ciutat catalana a darreries de la baixa edat mitjana: Tarragona*, Institut d'Estudis Tarraconenses "Ramon Berenguer IV", Tarragona, 1984, pp. 165-183 i 216-238; Marc TORRAS, *El deute públic a la ciutat de Manresa a la Baixa Edat Mitjana*, dins M. SÁNCHEZ (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval*, CSIC, Barcelona, 1999, pp. 155-183; Andreu GALERA, *Endeutament i fiscalitat senyorial a la Catalunya del segle XV. El cas del comtat de Cardona (1419-1433)*, dins M. SÁNCHEZ (ed.), *Fiscalidad real...*, pp. 363-391; J. MORELLÓ, *Fiscalitat i deute...*, pp. 756-808. També són importants alguns estudis sobre diverses poblacions valencianes i aragoneses, com ara Castelló, Borriana, Gandia o Fraga: Pau VICIANO, *Fiscalitat i deute públic al País Valencià. L'administració de la vila de Borriana a mitjan segle XV*, "Anuario de Estudios Medievales", 22 (1992), pp. 513-533; IDEM, *Ingrès i despesa d'una vila valenciana del Quatrecent. Les finances municipals de Castelló de la Plana (1426-1427)*, "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura", 66 (1990), pp. 635-664; Vicent OLASO, *L'endeutament censal a la vila de Gandia durant la Baixa Edat Mitjana*, "Ullal", 11 (1987), pp. 51-64; Antonio BERENGUER, *Censal mort. Historia de la deuda pública del concejo de Fraga (siglos XIV-XVIII)*, Instituto de Estudios Altoaragoneses-Ayuntamiento de Fraga, Fraga, 1998, pp. 41-74. No obstant, on més i millor s'ha estudiat la qüestió de la gestió de l'endeutament municipal i les seves repercussions és a Mallorca i, entre els molts treballs dedicats a aquest tema, solament n'esmentarem alguns dels més recents: Ricard URGELL, *Dinámica del deute públic a la Universitat de Mallorca en el segle XV*, dins M. SÁNCHEZ- A. FURIÓ (eds.), *op. cit.*, pp. 675-701; Jordi MORELLÓ, *Mallorca i la seva dependència financera del Principat (segles XIV-XV): Estudi dels censalistes catalans*, "Anuario de Estudios Medievales", 33/1 (2003), pp. 119-169.

¹³ J. MORELLÓ, *Fiscalitat i deute...*, p. 11.

catalans. Considerant les mancances que, com hem dit, afecten a la història de les finances i del deute públics al Principat, així com els escassos referents amb què compta la història econòmica, social i política de Cervera (i de Catalunya, en general) durant el s. XV, hem optat per la segona via. Així mateix, hem de recordar que el present estudi forma part d'un treball més ampli que inclou l'anàlisi de la totalitat de les finances municipals. Ara bé, amb l'objectiu de no distreure la nostra atenció del tema principal de l'endeutament, hem decidit deixar de banda tota la complexa qüestió fiscal, que presentem de manera molt sumària en un dels apartats d'aquesta introducció. Finalment, volem fer una tercera precisió important: malgrat la riquesa documental de l'ACC, existeixen alguns buits dins dels seus fons. Així, hem d'advertir que, durant els s. XIV-XV, les finances municipals cerverines estaven integrades per múltiples caixes (*clavaria*, *receptoría*, obrerías, *almudins*, hospitals, *veeduries*, etc.) i que solament s'han conservat les sèries emanades de la tresoreria principal (*clavaria* i *receptoría*), encarregada de gestionar el deute públic, la qual cosa ens obliga necessàriament a ser prudents i matisar algunes de les afirmacions sobre el pes específic que va tenir aquesta partida dins del pressupost municipal¹⁴.

La vila de Cervera al final de l'època medieval

Com pot veure's, no hem dedicat cap apartat concret del llibre a l'habitual presentació del laboratori d'observació: en el nostre cas, la vila de Cervera, durant els segles baixmedievals. Hem cregut que, avui per avui, aquest esforç resultava redundant. Després de l'aproximació realitzada per M. Turull en la seva obra, poca cosa més pot afegir-se al context històric, que obligui a canviar substancialment la imatge que ofereix de la vila el susdit historiador¹⁵. Per aquesta raó, ens limitarem a donar a continuació algunes breus pinzellades que, incorporant les darreres aportacions, permetin fer-se una mínima idea de com era aquesta vila catalana, des del

¹⁴ Sobre aquesta qüestió, vegeu la primera part de la nostra tesi, dedicada a l'administració financera del municipi: P. VERDÉS, “Administrar les pecúnies...”, pp. 209-361.

¹⁵ M. TURULL, *La configuració...*, pp. 55-67. Les contribucions més recents a la història de Cervera durant l'època medieval han estat recollides per Prim BERTRAN, *Historiografia cerverina (1975-2000): l'època medieval*, “Miscel·lània Cerverina” (2000-2001), pp. 169-187.

punt de vista físic, demogràfic, polític, econòmic i social, durant els segles XIV i XV¹⁶.

Cervera està situada a la Catalunya central, vora de la via que, des de l'antiguitat, comunica Barcelona amb Lleida i l'interior de la península ibèrica, i a mig camí entre els Pirineus i la façana marítima. Concretament, la població va néixer, durant el s. XI, en una zona elevada que es coneix com a turó de Montseré, des d'on es dominava la vall del riu Ondara i el camí ral. En aquest punt, al redós del castell, va començar a bastir-se la vila medieval i, ben aviat, les edificacions s'expandiren cap al nord tot resseguint la cresta del promontori conegut com a Coll de les Savines; cap a l'est, al llarg de la via que baixava a la vall, en direcció Barcelona; cap a l'oest, seguint el mateix esquema, vers Lleida; alhora que creixia un barri d'hostals, obradors, molins i hortes al costat del camí ral i del riu Ondara. Durant la primera meitat del s. XIV, Cervera va assolir el seu màxim desenvolupament urbanístic i, en aquest moment, la població fou objecte d'una divisió interna en quatre zones o "quarters".

Tal com havia succeït en altres viles i ciutats de l'època, aquesta divisió tenia un propòsit organitzatiu (l'elecció de regidors, recaptació de derrames, la defensa de la muralla ...) i va suposar l'aparició dels quarters de la Plaça, de Montseré, de Framenors i de Capcorral. El primer quarter, situat al capdamunt del Coll de les Savines, s'estructurava entorn a la Plaça i el Carrer Major, i constituïa el centre neuràlgic de la població, fonamentalment perquè s'hi trobaven la casa consistorial i l'església parroquial. El quarter de Montseré incloïa la zona del castell, la Plaça Vella i els carrers del vessant occidental de la vila, i també fou anomenat de S. Domènec perquè hi havia el convent dels dominics. El quarter de Framenors s'estenia pel vessant oposat, l'oriental, i també comprenia el barri de la Ribera, on hi havia el convent franciscà, i el llogarret veí de Vergós. Finalment, en un altiplà situat a la part nord del nucli urbà, trobem el quarter o raval de Capcorral, que englobava espais tan diversos com el corral del bestiar, els dos calls jueus, el bordell o l'hospital de Sant Antoni de Vienne.

¹⁶ Vegeu també: Max TURULL-Pere VERDÉS, *Cervera a l'època de la Cort de 1359*, dins Carme BERGÉS-Manuel SÁNCHEZ, *El naixement de la Generalitat de Catalunya*, Museu Comarcal de Cervera, Cervera, 2003, pp. 49-58; Pere VERDÉS-Max TURULL, "Cervera, s. XIII-XV", dins *L'art gòtic a Catalunya. Arquitectura* (vol. III). *Dels palaus a les masies*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 2003, pp. 96-99.

Des de mitjan s. XIII, coincidint amb les revoltes nobiliàries i amb l'intent d'invasió francesa del Principat, la major part de la població fou encerclada amb un nou circuit emmurallat, que substituïa la primitiva vila closa situada al capdamunt del turó de Montseré i del Coll de les Savines. Inicialment, quedaren fora del perímetre el barri de la Ribera, a la vall del riu, i el raval de Capcorral, a l'altiplà septentrional, però finalment aquest darrer espai també fou tancat amb un mur propi. Ara bé, la muralla aixecada durant la tretzena centúria devia ser una construcció molt feble, feta amb tàpia, que a penes comptava amb torres i altres elements defensius capaços de garantir la seguretat de la població. Per aquesta raó, coincidint amb l'esclat de la Guerra contra Castella, el rei Pere el Cerimoniós va ordenar la reforma de la fortificació. L'obra va seguir les instruccions dictades pel propi monarca l'any 1368, arran de l'entrada de companyies mercenàries al país, i va suposar la progressiva substitució del antics murs de tàpia per una sòlida muralla de pedra, flanquejada per múltiples torres i un ampli fossat¹⁷.

Com és lògic, tota aquesta expansió urbanística de Cervera responia a un important creixement demogràfic de la vila, que es comptava entre els deu principals nuclis urbans de Catalunya. Val a dir que calcular el nombre d'habitants d'una població a l'època medieval no és senzill amb la documentació de què s'acostuma a disposar i no és només perquè sigui difícil d'establir la *ratio* que cal aplicar als focs, la unitat de mesura per antonomàsia, sinó també perquè les fonts (fonamentalment de caràcter fiscal) no tenien pretensions estrictament demogràfiques¹⁸. De totes maneres, sabem que Cervera, una dècada després de les mortaldats provocades per la pesta de 1348, comptava amb més de 1.200 focs. Això és el que afirmaven els regidors municipals l'any 1359, en el marc de les Corts celebrades a la vila, quan la universitat va haver de pagar el servei concedit al rei amb motiu de la Guerra contra Castella. Aquestes xifres no s'allunyen gaire dels 1.057 focs considerats per la Cort de Cervera-Tortosa de 1367-1370, ni dels 1044 focs a què al·ludeix una referència local de 1379¹⁹.

¹⁷ Pere VERDÉS-Max TURULL, “Cervera, s. XIII-XV”, pp. 96-99.

¹⁸ Sobre la qüestió demogràfica a Catalunya, la síntesi més recent és la de Gaspar FELIU, *La demografia baixmedieval catalana: estat de la qüestió i propostes de futur*, “Revista d'Història Medieval”, 10 (1999), pp. 13-43.

¹⁹ No tenim en compte les xifres del *fogatge* de 1378, on Cervera apareix amb menys de 500 focs, ja que el recompte sembla clarament distorsionat per una reducció resultant d'algun pacte de caràcter fiscal.

Sigui com sigui, es pot apuntar, no sense reserves, que a mitjan s. XIV a la vila hi podien viure entorn a 6.000 persones, una xifra que devia ser encara més alta per la primera meitat de segle, abans dels estralls de la Pesta Negra²⁰.

No obstant, tenim prou indicis per pensar que, des de final del s. XIV, el nombre d'habitants de la vila va disminuir progressivament. De fet, la substancial diferència existent entre els 1.200 focs de 1359 i els 1.044 focs de 1379 explicaria la concessió, a començament de la dècada de 1380, de diversos privilegis reials a la vila per evitar la seva despoblació²¹. Posteriorment, als primers anys del s. XV, els regidors municipals manifesten en diverses ocasions la sagnia d'habitants que continuava patint Cervera, però no tenim prou indicis per quantificar-la²². L'únic que sabem és que el batzac de la Guerra Civil catalana (1462-1472) va accentuar de forma important aquesta pèrdua de població. Com a mínim, això és el que es desprèn de diverses referències immediatament posteriors al conflicte, en les quals les autoritats locals demanaven (i aconseguien) una reducció general del 50% dels interessos del deute, al·legant que aquesta proporció coincidia amb la minva experimentada pels habitants (i, per tant, pels ingressos fiscals) de Cervera. Concretament, en aquestes notícies es fa esment a què la vila tenia 700-1.000 focs abans de la guerra i que, després, solament comptava amb 400-500 focs, *entre cristians, juheus e clerecia*²³. Ignorem fins a quin punt aquestes xifres són interessades, però si hem de fer cas als *fogatges* realitzats per la Corona entre 1497 i 1515,

²⁰ Max TURULL- Pere VERDÉS, *Cervera a l'època de la Cort de 1359...*, p. 51. Com pot veure's utilitzem la *ratio* de cinc individus per foc, atès que hem documentat una referència en què els regidors locals afirmaven que *troben que unes cases ab altres stan cinch persones* (ACC, FM, Consells, 1478, f. 29 v., 24/03/1478).

²¹ Max TURULL, Montserrat GARRABOU, Josep HERNANDO i Josep M. LLOBET, *Llibre de Privilegis de Cervera (1181-1456)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1991, pp. 317-320.

²² L'any 1407, els regidors excusaven els retards en el pagament dels deutes als creditors, dient-los que els ingressos del municipi havien disminuït molt, ja que havien marxat 60 "casats" o més de Cervera (ACC, FM, Registre lletres, 1407, f. 68 r.- 69 v., 08/07/1407). L'any 1413, un representant de la vila enviat a entrevistar-se amb els consellers de la ciutat de Barcelona manifestava que, després de les mortaldats que des de feia algun temps patien, els recursos de Cervera *an pres disminució de la meytat e pus* (ACC, FM, Registre lletres, 1413, f. 3 v.- 4 v., 18/01/1413). I, l'any 1419, els regidors cerverins reclamaven al rei la reducció d'una demanda realitzada per un *coronatge*, al·legant que des de 1406 la població havia perdut 2.000 habitants (ACC, FM, Registre lletres, 1419, f. 33 v.- 34 r., 08/07/1419).

²³ ACC, FD, C. 38, s.d. (nº 1735); ACA, C, reg. 3389, f. 169 r., 04/03/1477. Cal advertir que no fem esment als 280 focs consignats a Cervera en un *fogatge* de 1467, ja que va fer-se poc després de la capitulació de la vila, després d'un llarg setge, i segons uns criteris que desconeixem (sobre aquest

observem que la població cerverina sempre va moure's entorn als 500 focs²⁴. Probablement, aquesta xifra estigui per sota de la real, però el que sembla evident és que, des de mitjan s. XIV, el nombre d'habitants de la vila va experimentar un important retrocés²⁵.

Malgrat tot, durant els segles baixmedievals, Cervera sempre va conservar un gran pes específic en les terres de l'interior de Catalunya, especialment des del punt de vista polític. Certament, el terme del castell era minúscul (no superava els 60 km²) i la vila era un enclavament reial envoltat de jurisdiccions senyorials. No obstant, la seva privilegiada situació geopolítica li va valer el favor de la monarquia, que li atorgà la capitalitat d'una extensa vegueria que s'estenia des de les valls d'Andorra pel nord fins a Santa Coloma de Queralt pel sud, i de Jorba a l'est fins a Bellcaire d'Urgell per l'oest. Així doncs, per ser cap de vegueria i per ser una vila sota jurisdicció reial, a Cervera hi van confluïr el veguer i el batlle, dos oficials de nomenament reial i cadascun amb la seva cort, auxiliars i àmbit de competències. Com és sabut, el batlle administrava els béns i rendes del rei a la batllia i disposava de jurisdicció civil i criminal, mentre que el veguer gaudia de mer i mixt imperi, podia dictar sentències de mort i tenia atribucions d'ordre públic a la vegueria²⁶.

Ara bé, el govern i l'administració de la vila, més que no pas de l'autoritat reial, foren competència de la institució municipal, també coneguda com a paeria. Sense entrar ara en els seus orígens documentats, que es remunten a 1182, ens interessa posar de relleu que l'embranchida definitiva de l'organització institucional del municipi va produir-se durant el regnat de Jaume I. A partir de mitjan s. XIII sovintegen les mencions a uns

recompte, vegeu Josep M. LLOBET, *Un fogatge de Cervera de 1467*, “Miscel·lània Cerverina”, 7 (1991), pp. 179-183). I tampoc tenim en compte una anotació del Llibre verd del racional, realitzada durant l'època moderna, en què es narra la Guerra Civil i s'afirma: *que se reduhí la villa a 400 cases, essent antes de esta guerra composta de 1330, lo que se a averiguat ab los antichs vesindaris y ab los testimonis que se ministraren en lo any 1488 per formar-sa la concòrdia del bolletí* (ACC, FM, Llibre verd del racional, 1448-1637, f. 19 r.).

²⁴ Prim BERTRAN, *Aspectes demogràfics i econòmics de Cervera i la seva rodalia el 1497*, “Miscel·lània Cerverina”, 3 (1985), p. 55-72.

²⁵ Cal advertir que en aquests moments estem treballant en l'estudi de la demografia de la vila, especialment a partir dels llibres de talles conservats pel s. XV, però encara no podem avançar cap resultat fiable, ja que els criteris que regien la recaptació de derrames variaren al llarg de la quinzena centúria.

²⁶ M. TURULL- P. VERDÉS, *Cervera a l'època de la cort de 1359...*, pp. 51 i 54.

paciarii que governen i administren la vila, sense que puguem determinar-ne les atribucions precises. Aquest règim dels paers va ser substituït transitòriament el 1311 per una organització encapçalada per sis jurats, dos representants de cada mà, però les acusacions de malversació dirigides contra els regidors van obligar al rei Alfons el Benigne a reformar novament el govern municipal. Això succeïa l'any 1331, moment en què va quedar definitivament fixada la institució de la paeria, que perduraria a Cervera fins el Decret de Nova Planta de 1715²⁷.

Durant el s. XIV, el consell de la paeria de Cervera estava integrat per quatre paers, amb funcions executives, i vint consellers, encarregats d'assessorar-los, que eren escollits anualment el dia de Sant Esteve. Tot i no formar part tècnicament del consell, també pot documentar-se l'assistència de prohoms de la vila a les reunions del consell, la presència dels quals era anotada per l'escrivà municipal en el llibre de sessions. A més d'aquest consell, també existia, *de facto*, un consell general sense contorns institucionals gaire clars, que es congregava esporàdicament coincidint amb afers d'especial transcendència per la comunitat. Així mateix, a banda dels càrrecs polítics, hi havia una petita constel·lació d'altres càrrecs tècnics i de gestió, escollits pel consell, entre els quals podem destacar l'escrivà, el clavari, l'advocat, el *mostassaf*, els *obriers*, els *veedors*, els guardes, etc.. En una altra categoria hi inclouríem aquells individus que eren escollits i nomenats pel consell per representar el municipi davant del rei, de les Corts o d'altres instàncies (reials, senyorials, eclesiàstiques i municipals), ens o individus. I, finalment, encara hi havia aquelles persones que també havien estat escollides pel consell per formar part de comissions especials que tenien unes funcions concretes i puntuals relacionades amb les més diverses matèries²⁸.

Com hem apuntat, aquesta fou l'estructura de govern que va mantenir-se al llarg del període estudiat, que tanmateix va ser testimoni d'alguns episodis polítics i reajustaments institucionals dignes de menció. Durant el primer quart del s. XV, Cervera fou l'escenari d'importants bandositats que també afectaren la paeria i motivaren la intervenció reial en el govern municipal. Aquestes lluites intestines foren especialment cruentes

²⁷ Max TURULL- Pere VERDÉS, *De jurats i paers: poder polític i fiscalitat en una vila medieval (Cervera, 1267-1333)*, dins *Col·loqui: Les viles catalanes entre els segles XII i XIV. Senyoria, comunitat i estructures fiscals*, Universitat de Girona- Institució Milà i Fontanals, Girona (en premsa).

²⁸ M. TURULL, *La configuració...*, pp. 231-344.

durant la segona dècada de la quinzena centúria, culminant amb la promulgació d'unes “ordinacions pel bon govern de la vila” (1421) per part del governador general de Catalunya²⁹.

La nova normativa regulava diverses qüestions relacionades amb les finances locals i establia que, a partir d'aquell moment, algunes decisions municipals fossin sotmeses a l'aprovació d'un consell de 60^a. Aquest consell havia d'estar format per les quinze persones de cadascun dels quaters en què es dividia la vila que contribuïen més en les derrames del municipi, i els seus acords serien vàlids si obtenien l'adhesió d'almenys 40 dels seus membres. En principi, les responsabilitats del nou òrgan se cenyien a l'elecció d'alguns càrrecs municipals, a l'autorització de certes despeses, a la concessió de gràcies o a l'inici d'accions judicials. No obstant, un dels capítols també establia que, en endavant, les decisions del consell (ara anomenat ordinari) haurien de ser executades pels paers en el termini de vuit dies o, si hi havia algun dubte, es remetrien a un consell superior. A la pràctica, això suposava obrir de manera il·limitada el camp d'actuació de la 60ª que, al llarg del s. XV, esdevindria una peça fonamental de l'organigrama municipal³⁰.

Menys repercussió va tenir la creació de l'anomenat consell de 100^a, que també apareix el 1421. Aquesta institució, formada a imatge de la 60^a i molt propera al consell general, solament tenia la missió de reformar la normativa que llavors es dictava, si en el futur resultava ser perjudicial per la cosa pública³¹. Amb aquest argument, durant el s. XV, hom pot documentar diverses ordinacions de la 100^a, que requeririen un estudi monogràfic, i també tenim constància de noves intervencions del governador general en el regiment municipal³². Així mateix, de forma sumària,

²⁹ ACC, FM, Ordinacions, 1421; Pergamins, 17/03/1421, Cervera.

³⁰ M. TURULL- P. VERDÉS, *De jurats i paers...*, en premsa. Cal advertir que, a partir de 1472, el consell de 60ª fou anomenat de 48^a, perquè el nombre de prohoms que el composaven fou reduït a aquella xifra (ACC, FM, Consells, 1472, f. 6 r.- v., 01/02/1472). El motiu d'aquesta disminució era la pèrdua de població que havia experimentat Cervera, sobretot arran de la Guerra Civil, i aquesta raó demogràfica també fou esgrimida, l'any 1482, per decretar una nova reducció que va donar lloc al consell de 24^a (ACC, FM, Pergamins, 10/01/1482, Cervera).

³¹ M. TURULL- P. VERDÉS, *De jurats i paers...*, en premsa.

³² Malgrat que no s'hagin conservat a l'ACC, tenim referències indirectes a la promulgació de noves ordinacions per part de diferents governadors generals del Principat, que rectificaren o afegiren capítols a les de 1421. Vegeu, per exemple: ACC, FM, Consells, 1430, f. 16 v.- 17 r., 25/01/1430; Consells, 1436, f. 114 v.- 115 r., 09/09/1436; Memorials, 18/11/1442; Memorials, 16/08/1446; Pergamins, 1454, 09/04/1454, Cervera; Àpoques comunes, 1454, f. 23 r., 10/10/1454.

s'ha de fer referència als conflictes provocats per la suspensió, durant la Guerra Civil, del privilegi d'elecció de càrrecs municipals, que foren nomenats diversos anys pel rei Joan II. També cal recordar les dues temptatives frustrades (1479 i 1501) de Ferran el Catòlic d'instaurar la insaculació a la vila³³. I, finalment, encara podríem esmentar les mutacions experimentades pel sistema d'elecció dels regidors i altres càrrecs municipals arran de la reforma ordenada pel comissari reial, Antoni Bardaxí, l'any 1488³⁴.

També des del punt de vista econòmic, Cervera va tenir un pes específic considerable. Gràcies a la seva privilegiada situació, a la vora d'una de les principals vies de comunicació del país, la vila va convertir-se en un centre comercial de primer ordre. D'ençà 1136, com a mínim, tenim constància d'unes "mesures del mercat de Cervera" i de privilegis de protecció del mercat, des de 1294, mentre que les primeres llicències per celebrar-hi la fira daten de 1301. Durant el s. XIV, el municipi va rebre altres privilegis reials per regular la celebració d'aquest esdeveniment cabdal per la vida econòmica de la població, que es coneixia com a fira de Sant Martí perquè tenia lloc durant el mes de novembre. Posteriorment, en el decurs del s. XV, les autoritats locals foren autoritzades a crear una segona trobada anual, de menor durada, coneguda com a Gran Mercat i, a començament del s. XVI, pot documentar-se una tercera fira anomenada de Sant Tomàs. Tot sembla indicar que aquests esdeveniments comercials eren el punt on conflueixen els productes agropecuaris de l'interior i les manufactures tèxtils del nord del país. Concretament, a jutjar per la procedència dels mercaders que hi assistien, sembla que el radi d'acció econòmica de la vila s'estendria cap a Verdú, Anglesola, Bellpuig, Agramunt, Balaguer o Lleida, a l'oest; mentre que pel nord-est tenim referències a Cardona, Solsona, Sant Llorenç de Morunys, Santpedor, Berga, Olot, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses, Camprodon, Puigcerdà o Perpinyà, entre altres localitats³⁵.

³³ ACA, C, reg. 3634, f. 50 r.- v., 23/09/1479, Barcelona; reg. 3807, f. 60 v.- 66 r., 03/11/1501, Lleida; reg. 3807, f. 121 r.-122 r., 30/03/1503, Barcelona; reg. 3657, f. 14 v.- 142 r., 30/08/1506, Barcelona.

³⁴ ACC, FM, Pergamins, 10/01/1482, Cervera.

³⁵ La fira de Cervera compta amb diversos estudis que permeten conèixer amb detall el seu funcionament durant el s. XIV: Agustí DURAN, *Llibre de Cervera*, Paeria de Cervera, Cervera, 2001 (reed.), pp. 435-437; Miguel GUAL CAMARENA, *La feria de Cervera y sus privilegios (s. XIV)*, dins Martínez Ferrando, archivero. *Miscelánea de estudios dedicados a su memoria*, Barcelona, 1968, pp. 181-196; Max TURULL, *Intercanvi comercial, fira i mercat a Cervera entre 1136-1392*, "Miscel·lània Cerverina", 7 (1991), pp. 19-39.